

Організація музикотерапевтичних занять для дітей в умовах воєнного стану

Таран Ірина Михайлівна¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.10.2024	Освіта/Педагогіка	37.02

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14033917>

Анотація. Реалії воєнного сьогодення актуалізують розробку та впровадження інноваційних методів організації музичних занять для дітей. Музикотерапевтичні заняття спрямовані на урівноваження психоемоційного стану дітей, покращенню їх фізичного та психічного здоров'я. В умовах війни ефективність музикотерапевтичних занять прямо залежить від методики їх організації. Особливу увагу при підготовці до музикотерапевтичних занять слід приділити структурі, правильному вибору музичного матеріалу, технічних засобів та методів музикотерапії. Основна частина заняття має охоплювати як пасивні техніки музикотерапії, так й активну взаємодію дітей із музичними інструментами та терапевтом. Передумовами досягнення позитивних результатів музикотерапевтичних занять є урахування індивідуальних особливостей дитини, її музичних уподобань, а також послідовність та систематичність занять.

Ключові слова: музикотерапія, музикотерапевтичні заняття, музичні інструменти, музикотерапевтичні методи та засоби, музично-ігрова діяльність.

The organization of music therapy classes for children during the period of martial law

Annotation. Political and Military Realities in Ukraine actualize the development and implementation of innovative methods in Mental Health therapy for children. Music therapy can help children find a way to inner balance, improve their physical and mental health. It is a popular method used in hospitals, schools and other Kids Educational Centers to help Ukrainian children cope with war through music therapy activities and tools. There are two main types of music therapy: receptive music therapy and active music therapy. Studies have shown that lesson planning is a crucial step that the music therapist must complete before starting music therapy for children. To be effective, a music therapy lesson should be well-structured and include clear, easy to follow instructions and different types of music therapy activities and tools. Music therapy lesson should contain a clear beginning, main part and end. When planning music therapist should determine how to transit from one musical activity to another and allocate additional (spare) options for interaction with children in case of negative perception of certain proposed types of musical activities. The main part of a music therapy lesson for children during the war should cover both receptive and active music therapy techniques, active interaction of children with musical instruments and a therapist. The music therapist should take into account the age, level of music training, musical preferences, goals

¹ кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри методики музичного виховання та диригування, Навчально-науковий інститут мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2223-7717>

and characteristics of each child. Discussion and Communication between music therapist and children are key factors in children's success to cope with war and important

Keywords: music therapy, music therapy lessons, musical instruments, music therapy activities and tools, music playing activity.

Вступ

Музикотерапія (термін походить із грецької мови та дослівно перекладається як мистецтво лікування музикою) – це використання музики з метою нормалізації психічних станів та зцілення хвороб нервової та серцево-судинної систем, гіпертонії та гіпотонії, депресії, поліпшення координації рухів, функціональних розладів тощо [1]. Незважаючи на те, що зцілення організму людини звуками, співом та слуханням музичних фрагментів використовували ще стародавні цілителі, активне застосування музикотерапії у психіатрії, а також педагогічній та лікувальній практиках розпочалось у XX та XXI століттях [2, с. 31].

Музикотерапію традиційно поділяють на пасивну (рецептивну) та активну. Пасивна музикотерапія проявляється в основному у сприйнятті музичного матеріалу дитиною як слухачем, тобто без її активної участі у музикотерапевтичному занятті, а позитивний ефект досягається завдяки заспокійливому та позитивному впливу спільного прослуховування музики. Натомість активна музикотерапія заснована на жвавій музичній комунікації під час музикотерапевтичного заняття та безпосередній взаємодії дитини із музичними інструментами, зокрема охоплює інструментальну, рухову імпровізацію, терапію співом, танцювальну терапію тощо [3, с. 253].

За допомогою музикотерапії можна покращити життєстійкість дітей, підтримати їх розвиток та благополуччя. Під час музикотерапевтичних занять відбувається активний розвиток загальної та дрібної моторики, мислення, спостережливості та кмітливості у дітей [4, с. 167]. Музикотерапія розвиває відчуття музики, формує у дітей почуття краси та мистецтва, сприяє розвитку творчих здібностей, мови, музичного слуху та уяви, підвищує рівень емоційної чутливості. Окрім того, діти отримують базові знання про музичні твори, їх форму, структуру та характер. Актуальність теми статті підтверджується також позитивними результатами використання музикотерапії у рамках діяльності спеціальних проєктів, що реалізуються у лікарнях, навчальних закладах та інших установах для покращення ментального здоров'я дітей під час війни, наприклад проєкт Германа Макаренка, реалізований в Охматдиті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні загальнотеоретичні аспекти музикотерапії досліджували: В. Драганчук, І. Дмитрієва, Л. Куненко, І. Малашевська, М. Лановик, З. Матейова, І. Лисенкова, С. Машура, Ю. Юцевич та інші. Застосування музикотерапії у терапевтичній практиці висвітлювали у наукових працях: О. Антонова-Турченко, О. Вознесенська, О. Жавініна, О. Львов, Г. Шанських, А. Шевчук, Т. Яковенко. Значенню та застосуванню музичної терапії для особистісного розвитку та у корекційно-розвивальній роботі з дітьми присвячені публікації таких науковців: О. Бойко, В. Гур'єва, Н. Квітка, О. Козлюк, А. Кифенко, Г. Побережна та інші. Незважаючи на значну кількість наукових праць, проблематика музикотерапії висвітлюється здебільшого з погляду загальних переваг цього методу у терапевтичній практиці та освітньому процесі, однак підготовка та організація проведення музикотерапевтичних занять з дітьми в умовах воєнного стану залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті полягає у висвітленні основних аспектів підготовки та організації проведення музикотерапевтичних занять для дітей в умовах воєнного стану.

Завдання статті: розглянути сучасний стан застосування музикотерапії для покращення ментального здоров'я дітей, визначити структуру музикотерапевтичного заняття та охарактеризувати основні його складові: підготовку до заняття, основну

частину музикотерапевтичного заняття та закінчення заняття, окреслити перспективи розвитку музикотерапії для дітей.

Результати

Музикотерапія може бути важливою складовою комплексної підтримки та допомоги українським дітям в умовах війни, коли соціальні та політичні проблеми неодмінно відображаються на добробуті й самопочутті дітей, їх ментальному та психологічному здоров'ї.

Ефективність результатів музикотерапії для дітей в умовах воєнного часу прямо залежить від методики організації та проведення музикотерапевтичного заняття, зокрема врахування індивідуальних особливостей дитини, середовища, в якому вона знаходиться, правильний вибір музики, технічних засобів та методів музикотерапії, а також послідовність та систематичність музикотерапевтичних занять.

Форма проведення музикотерапевтичних занять може бути групова та індивідуальна. На кожному занятті слід використовувати музичний матеріал, який дотичний до тематики музикотерапевтичного заняття та емоційного стану дитини.

Кожне музикотерапевтичне заняття має бути структурованим і охоплювати три основні етапи: підготовка до заняття, основна частина заняття та заключна частина, результатом якої є зняття напруги та позитивний емоційний заряд кожної дитини. Охарактеризуємо особливості кожного із трьох етапів музикотерапевтичного заняття.

Підготовка до музикотерапевтичного заняття. На етапі підготовки до музикотерапевтичного заняття важливо врахувати та відобразити у плані заняття класичні складові, зокрема визначити мету, завдання музикотерапевтичного заняття, цільову аудиторію, обрати методи та прийоми взаємодії між музичним терапевтом та дітьми, а також виокремити прогнозовані результати музикотерапевтичного заняття. Ефективність результатів заняття залежить також від правильної структури заняття та визначення його етапів.

При плануванні музикотерапевтичного заняття музичному терапевту слід продумати як забезпечити позитивну атмосферу та налагодити контакт із дітьми під час заняття. Особливо враховуючи те, що в умовах війни діти можуть перебувати у різних емоційних станах і не кожна дитина може бути готова сприймати музику чи позитивно налаштована на заняття.

Надзвичайно важливе значення має вибір музичного матеріалу для музикотерапевтичного заняття, а також дотримання логічної послідовності представлення музичних фрагментів, чергування пасивних та активних форм діяльності дитини на занятті. Музика активізує важливі, базові структури головного мозку і вплив музичних творів може мати різний ефект на кожную дитину. Тому слід обов'язково враховувати індивідуальні, вікові особливості кожної дитини, рівень її музичної підготовки та музичні вподобання

Розпочинати потрібно з основ музичного мистецтва, базових знань про музичні твори, поступово готуючи дітей до правильного сприйняття та розуміння музики. Згодом основна увага повинна бути приділена розвитку сприйняття дітьми музики та її жанрів, їх вмінню інтерпретувати прослухані музичні фрагменти та тлумачити їх.

При підготовці до заняття також слід спланувати які технічні засоби необхідно використати для досягнення прогнозованих результатів. Зокрема, можна застосовувати технічні засоби (комп'ютерну техніку, синтезатори, мобільні телефони тощо), різноманітні музичні інструменти, дитячі інтерактивні музичні іграшки, ілюстрації персонажів із прослуханих музичних фрагментів та інші засоби музичної виразності. Ці ресурси дозволяють урізноманітнити музикотерапевтичне заняття та залучити дітей до взаємодії із музичними інструментами.

При цьому у плані заняття слід відобразити черговість застосування різних видів музичної діяльності, їх тривалість та плавний перехід від одного виду до іншого. Слід також враховувати, що в умовах війни дитяча аудиторія може бути не готовою сприймати певний вид музики чи запропоновану музичну діяльність, тому майстерність музичного терапевта полягає також у його вмінні швидко реагувати на такі ситуації і мати у плані додаткові (запасні) варіанти взаємодії із дітьми. Саме багатогранність музичних фрагментів, використаних на музикотерапевтичних заняттях є запорукою досягнення успіху цих занять та поставлених терапевтичних цілей.

Основна частина музикотерапевтичного заняття. На початку музикотерапевтичного заняття слід представити тему, визначити та коротко охарактеризувати історичний період створення музики та інструменти, на яких вона виконується, провести із дітьми рухове розслаблення та музичну релаксацію, музично-дидактичну гру, а потім уже здійснювати власне слухання музики та застосовувати пов'язані із слуханням інші техніки музикотерапії.

В умовах війни на музикотерапевтичних заняттях слід використовувати та поєднувати під час заняття різні техніки музикотерапії, зокрема: терапію співом, прослуховування музичних фрагментів, гру на створених із підручних матеріалів музичних інструментах та професійних інструментах, музичну пантоміму, гру з ляльками, імпровізацію. Саме правильно обраний вид музичнотерапевтичної техніки є запорукою ефективності цих занять, під час яких можна забезпечити активну взаємодію дітей між собою, з музичним терапевтом та музичними інструментами.

Чергування музичних фрагментів, які використовуються під час музикотерапевтичного заняття рекомендують здійснювати у такому порядку: спочатку прослуховується музичний фрагмент, найбільш близький до емоційного стану дитини, згодом пропонується музика, яка протилежна за характером до прослуханого фрагменту. Кульмінацією заняття стає слухання, сприйняття й опрацювання музики з найбільшим емоційним зарядом, який прогнозовано допоможе досягти позитивного ефекту в результаті музикотерапії [5, с. 176].

Основна частина музикотерапевтичного заняття для дітей в умовах війни повинна охоплювати як пасивні, так й активні техніки музикотерапії. Основну частину можна умовно поділити на два етапи, під час першого етапу приділяється увага лише прослуховуванню музики та її емоційному сприйняттю, а уже під час другої частини дітям можна запропонувати активні форми взаємодії з музичними інструментами, імпровізацію, музично-дидактичні ігри тощо.

Прослуховування музики, яке проводиться на початку музикотерапевтичного заняття слід розпочинати із музики, яка зазвичай використовується для медитацій, заспокоєння та відпочинку. Такі музичні фрагменти обираються музичним терапевтом із класичної музики або музики, що відтворює звуки природи. При цьому можна використовувати музичні інтерактивні іграшки або запропонувати дітям самим відтворити спів птахів, голоси тварин, звуки міста тощо. Ці техніки допоможуть дітям налаштуватись на позитив та підвищити їх мотивацію на музикотерапевтичному занятті.

Різноманітні музично-дидактичні ігри, які виконуються на музикотерапевтичному занятті спрямовані на розслаблення дитини та розвиток її уяви, творчих здібностей та музичного мислення. Музичні ігри повинні бути пов'язані із запропонованими терапевтом музичними фрагментами та відповідати темі заняття. Музично-дидактичні ігри повинні бути короткими і не повторюватись під час одного заняття. Ефективною технікою розминки для дітей на музикотерапевтичному занятті в умовах війни можуть бути такі прості ігри як «Швидко-повільно», «Стій, стрибай, кружляй», «Кішка і собака», «Море хвилюється», «День-ніч», «Повтори за мною», «Знайди свою квітку» та інші. Під час цих ігор діти не лише слухають музику, але й виконують певні рухи та завдання.

Кожна музично-дидактична гра допомагає дітям сформувати позитивні емоції під час міжособистісної взаємодії під музику. Музичний терапевт також може запропонувати дітям урізноманітнити ігри за допомогою костюмів, ритмічних інструментів, музичного обладнання чи підручних засобів.

Чергування різних музичних фрагментів та інтенсивності рухів дозволяє дітям ефективно переходити від активної до пасивної діяльності, що у підсумку допомагає досягнути прогнозованих результатів музикотерапевтичного заняття. Слід також звернути увагу на те, що виконання таких ігор повинно здійснюватися під постійним супроводом музичного терапевта та його контролем.

У музикотерапії активно використовується також така техніка як терапія співом (вокалотерапія). Вона реалізовується із у сольному, так і в груповому співі, що може відбуватись самотійно або поєднуватись із руховими вправами. Під час групового співу діти безпосередньо взаємодіють між собою та між ними встановлюється соціальний контакт. Вокалотерапія дозволяє дитині висловити свої емоції, сформувати чіткість дикції та артикуляції [6, с. 73].

Під час вокалотерапії діти можуть співати хором або окремими групами по черзі. Також куплети пісні може співати одна дитина, а приспів виконувати усі діти разом. Техніку виконання вокалотерапії визначає музичний терапевт, враховуючи вік дітей, рівень їх ознайомлення із музичним матеріалом та інші характеристики. Як правило дітям пропонують співати емоційні, позитивні пісні із легкими та простими мелодіями.

Під час активної музикотерапії діти грають на музичних інструментах. Музичний терапевт може відразу перейти до гри на інструментах або спершу запропонувати дітям супроводити музику чи спів клацанням пальців, плесканням у долоні тощо. Також музичний терапевт повинен ознайомити дітей із музичними інструментами, які вони будуть використовувати, з'ясувати чи знайомі їм такі інструменти, розповісти коротко про них та відповісти на запитання дітей про музичні інструменти. Найчастіше на музикотерапевтичних заняттях діти використовують ксилофон, барабани, дзвіночки, соплі тощо.

Виняткове значення такої техніки музикотерапії як гра на музичних інструментах підтверджується результатами проєкту «00. ART THERAPY FORCE», метою якого є застосування мистецтва для відновлення психоемоційного стану українців в умовах війни. У рамках цього проєкту організовано велику кількість музикотерапевтичних занять із відомим терапевтом та фахівцем із використання музики для підтримки дітей під час війни Найджелом Осборном, що проходили в університетах, лікарнях, притулках та інших місцях реабілітації дітей, переселенців і військових. На цих заняттях учасники не лише грали на інструментах, але й створювали власні музично-ритмічні композиції, а саме різдвяні пісні і колядки [7]. На таких музикотерапевтичних заняттях діти в умовах війни через сприйняття музики вивчають свій внутрішній світ та отримують позитивні емоції від гри на музичних інструментах та (або) музичної імпровізації.

Ефективною технікою є також музикомалювання, що полягає у відтворенні дитиною прослуханих музичних фрагментів за допомогою малюнків. Це сприяє розвитку творчих вмінь дітей та їх естетичних почуттів. Під час музикомалювання музичний терапевт повинен активно взаємодіяти з кожною дитиною та запропонувати їй обрати кольори або інструменти, які асоціюються у неї із прослуханою музикою або близькі їй за емоційним станом.

Музичні фрагменти для музикомалювання повинні бути виразними та динамічними, малюнок може виконуватись традиційними (олівці, фломастери, маркери, фарби тощо) та нетрадиційними засобами (крохмаль, штампи, ватні палички). Дітям можна також запропонувати використовувати різні поверхні (папір, дошка, камінь, стіна, підлога) та технічні прилади для малювання (графічні планшети).

Музика, що використовується при музикомалюванні, повинна бути близькою та зрозумілою для дітей. Музичний терапевт при підготовці до проведення заняття може обрати один музичний фрагмент для музикомалювання або передбачити кілька композицій різних за характером та музичним жанром. Якщо музикотерапевтичні заняття мають систематичний характер і діти вправно оволоділи технікою музикомалювання, то вибір музичних композицій може здійснюватися безпосередньо дітьми. Слід чергувати різні за емоційною спрямованістю музичні фрагменти на заняттях з музикотерапії.

Пантоміма як техніка музикотерапії спрямована на активізацію творчих здібностей дітей та їх самовираження. Пантоміма може супроводжувати музику або виконуватись після прослуховування музичних фрагментів. Музичний терапевт може по-різному комбінувати на заняттях техніки пантоміми, а саме діти можуть одночасно імпровізувати за допомогою своїх рухів та міміки під музику або здійснювати імпровізацію по черзі. Також разом вони можуть вигадати історію, яку автор музики хотів передати слухачам, а згодом спробувати цю історію відтворити за допомогою рухів.

Музична розповідь також є провідною технікою музикотерапії. Під час музичної розповіді діти адаптують музичний фрагмент та вигадують історію, яка його відображає. Діти можуть також розподілити музичний фрагмент на частини та зображати по черзі ці фрагменти. Якщо вигадана історія передбачає кілька персонажів, то діти можуть розподілити ці ролі між собою. Важливо враховувати провідну роль музичного терапевта, завдання якого коригувати зміст та послідовність музичної розповіді під час музикотерапевтичного заняття. Цей підхід стимулює уяву та вміння дітей адаптувати музичні фрагменти у вигадану історію та імпровізувати під музику.

В умовах війни на музикотерапевтичних заняттях застосовують також лялькотерапію, що допомагає дітям дошкільного та молодшого віку висловити пережиті емоції за допомогою сюжетно-рольової гри. Ляльки, що використовуються на занятті можуть бути фабричними або виготовленими дітьми з підручних матеріалів (паперу, текстилю, пряжі). За своїм змістом лялькотерапія спрямована на відображення дитиною її сприйняття зовнішнього світу та людей, що її оточують. Лялькотерапія проводиться із використанням музичного супроводу і в сюжетно-рольовій грі діти відтворюють людські взаємини [8, с. 87].

Музика під час техніки гри з лялькою зазвичай має фоновий характер, однак вона повинна вдало доповнювати сюжет, який відтворюється дітьми. Музичний терапевт обирає сюжет лялькотерапії відповідно до вподобань дітей та поставлених терапевтичних цілей. Під час лялькотерапії діти можуть висловити весь спектр емоцій та відобразити як позитивні, так і негативні відчуття. Під час музикотерапії сюжет рольової гри можуть відтворювати окремі учасники заняття, а іншим дітям можна запропонувати вгадати, які емоції передає певна лялька і з яким героєм сюжету дитина асоціює себе, які відчуття є близькими для неї і як їх можна відтворити у грі.

Метою такої техніки музикотерапії як імпровізація є подолання у дітей емоційних бар'єрів та надання їм можливості відобразити себе та свої почуття за допомогою музики. Саме імпровізацію активно застосовують на заняттях з музикотерапії для дітей, які організовані музикантами та музичними колективами під час війни у різних частинах України, наприклад Соль Дієз (м. Ужгород), Анатомія стихій (м. Кропивницький). Імпровізація може бути індивідуальною, парною або здійснюватися всіма учасниками музикотерапевтичного заняття разом. Основний акцент імпровізації може зміщуватись і бути зосередженим на музиці, емоціях учасників заняття або їх ставленню до навколишніх подій.

Дитині варто запропонувати кілька варіантів музичних інструментів для імпровізації. Вибір інструмента може також слугувати певним орієнтиром для

музичного терапевта та свідчити про емоційний стан дитини на цьому занятті. Зазвичай використовуються найпростіші музичні інструменти (барабани, маракаси, ксилофони, дзвіночки), а для дітей, що уже мають музичні навички, можна запропонувати виконати імпровізацію на струнних, духових чи клавішних інструментах. Імпровізація також може бути організована музичним терапевтом у формі гри або змагання. Для цього дітей під час заняття ділять на групи і вони по черзі імпровізують та створюють музику. Інша група дітей або спеціальне журі при цьому оцінює імпровізацію та визначає переможців. Також можна частково керувати музичною імпровізацією, наприклад музичний терапевт може підготувати картки із емоціями або героями книжок чи кінофільмів, які зрозумілі та знайомі дітям. Діти мають відтворити ці емоції або героїв за допомогою імпровізації. Кожна дитина, отримуючи картку, виконує імпровізацію, а інші діти повинні вгадати яку саме емоцію або якого героя було зображено за допомогою музики.

Заклучна частина музикотерапевтичного заняття охоплює підсумки заняття та дозволяє оцінити його результати. На практиці рекомендується розпочинати та закінчувати музикотерапевтичне заняття одним і тим самим звуком музичного інструмента чи однією мелодією. Це дозволить сформувати в учасників заняття чітке уявлення про початок та закінчення музикотерапевтичного процесу [9]. Доцільним вбачається також обговорити результати заняття із дітьми, надати їм можливість висловити свої враження та побажання до майбутніх занять. Така взаємодія учасників музикотерапевтичного заняття дозволить закріпити їх взаємну комунікацію та визначити напрями та техніки проведення майбутніх занять.

Висновки

Музикотерапія може бути сильним терапевтичним фактором для дітей в умовах воєнного стану. Проведене дослідження дозволяє виокремити наступні компоненти проведення музикотерапевтичних занять з дітьми в умовах війни: 1) музикотерапевтичне заняття повинно бути чітко структурованим та охоплювати підготовку, основну частину та закінчення заняття; 2) під час підготовки у плані проведення музикотерапевтичного заняття (крім класичних складових: мета, завдання, методи, цільова аудиторія тощо) потрібно визначити послідовність переходу від однієї музичної діяльності до іншої, а також виокремити додаткові (запасні) варіанти взаємодії із дітьми на випадок негативного сприйняття ними окремих запропонованих видів музичної діяльності; 3) основна частина музикотерапевтичного заняття для дітей в умовах війни повинна охоплювати як пасивні, так й активні техніки музикотерапії; 4) музичний терапевт при виборі музичного матеріалу та техніки музикотерапії на заняттях з дітьми повинен враховувати їх вікові особливості, рівень музичної підготовки та музичні уподобання; 5) у заключній частині музикотерапевтичного заняття, окрім підведення підсумків, слід обговорити його результати із дітьми, а висловлені ними побажання та зауваження врахувати при підготовці до наступних занять.

Перспективи розвитку майбутніх досліджень музикотерапії для дітей в умовах війни пов'язані із проектами реабілітації дітей за допомогою музики. Вивчення результатів цих проектів дозволить виокремити специфіку організації музикотерапевтичних занять із окремими віковими та соціальними категоріями дітей в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Юцевич Ю. Є. Словник-довідник музичних термінів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003.URL: [http://term.in.ua/indeks.html?term=МУЗИЧНА ТЕРАПІЯ](http://term.in.ua/indeks.html?term=МУЗИЧНА_ТЕРАПІЯ) (дата звернення 29.10.2024).

2. Львов О. О. Музикотерапія як напрямок. Історія, розвиток, перспективи, техніки. Форум психіатрії та психотерапії. 2019. Том 12. С. 126–139.
3. Дячук Н. І. Методи музикотерапії у навчально-виховному процесі початкової. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14 : Теорія і методика мистецької освіти. 2011. Вип. 11. С. 252-255. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22204/Dyachuk.pdf?sequence=1> (дата звернення 29.10.2024).
4. Крет М., Левчук Н. Музикотерапія як чинник впливу на психоемоційний стан особистості. Нова педагогічна думка. 2021. Том 106. № 2. С. 164–168. DOI: <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2021-106-2-164-168> (дата звернення 29.10.2024).
5. Сорока О. В., Банкул Л. Д. Особливості проведення музикотерапевтичних занять з молодшими школярами. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2011. Вип. 23. С. 174–177.
6. Гаснюк В. В. Вокалотерапія як метод регулювання емоційного стану та техніка корекції самовираження особистості. Науковий вісник Львівської академії. Серія: Педагогічні науки. 2020. Вип. 8. С. 71–76. DOI: [10.33251/2522-1477-2020-8-71-76](https://doi.org/10.33251/2522-1477-2020-8-71-76) (дата звернення 29.10.2024).
7. Найджел Осборн в Україні. ART THERAPY FORCE. 2023. URL: <https://artherapyforce.com.ua/project/najdzhel-osborn-v-ukrayini/> (дата звернення 29.10.2024).
8. Данилюк І. В., Буркало Н. І. Особливості застосування арт-терапії в роботі з дітьми. Psychological Journal. 2021. № 7 (9). С. 85-98. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.9> (дата звернення 29.10.2024).
9. Малашевська А. І., Демидова С. К. Веселкова музикотерапія: програма оздоровчо-освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку. Тернопіль: Мандрівець, 2015. 44 с. URL: <http://ptu.in.ua/wp-content/uploads/2020/06/veselkova-muzikoterapiya-malashhevskaya.pdf> (дата звернення 29.10.2024).